

Poznań, 31.05, 2019 r.

Prof. dr hab. inż. arch. Wojciech Bonenberg
Wydział Architektury
Politechnika Poznańska

OCENA
rozprawy doktorskiej
mgr inż. arch. Dany Matouk
na temat: „Palmyra. The Rise and Fall of the City”.

Promotorem rozprawy jest prof. dr hab. inż. arch. Andrzej Gawlikowski.

Recenzja została opracowana na podstawie zlecenia Dziekana Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej. Podstawą merytoryczną wykonania recenzji jest załączony egzemplarz rozprawy doktorskiej zawierający 174 stron A4 maszynopisu w języku angielskim.

Po wnikliwym zapoznaniu się z przedstawioną rozprawą doktorską stwierdzam, że spełnia ona wymagania ustawowe związane z postępowaniem doktorskim. Rozprawa doktorska mgr inż. arch. Dany Matouk, przygotowywana pod opieką promotora prof. dr hab. inż. arch. Andrzeja Gawlikowskiego, stanowi oryginalne rozwiązanie określonego w pracy problemu naukowego. Autorka wykazała ogólną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

UZASADNIENIE OCENY

Przedstawiona do oceny praca doktorska dotyczy badań nad przemianami struktur urbanistycznych. Badania oparte są na studium przypadku jednego szczególnego miasta - Palmyry w Syrii.

Zamiarem Autorki jest rozwiązanie problemu naukowego jakim jest wyjaśnienie mechanizmów rozwojowych struktury urbanistycznej w ujęciu historycznym oraz uchwycenie charakterystycznych zależności pomiędzy przyczynami i skutkami powodującymi wzrost i upadek miasta.

W części analitycznej Autorka poddała krytycznej diagnozie oddziaływanie cząstkowych czynników wpływających na powstanie, rozwój i regres miasta. Część syntetyczna poświęcona jest poszukiwaniu związków międzyczynnikowych i na tej podstawie zdefiniowanie uogólnień pozwalających stworzyć koncepcję odbudowy Palmyry.

Badania mają charakter problemowy, otwierają nowe kierunki badań nad rozwojem struktur urbanistycznych.

Na wstępie należy zaznaczyć, że Autorka jest Syryjką, osobą będącą obserwatorem okrucieństw towarzyszących konfliktowi zbrojnemu nękającemu jej ojczyznę. Jest świadkiem zniszczenia miast zaliczanych do światowego dziedzictwa: Palmyry, Aleppo, Damaszku, Homs. Z perspektywy bezpośredniego obserwatora tragicznych wydarzeń, poszukiwanie obiektywnych wyjaśnień wzrostu i upadku tych miast jest szczególnie trudne.

Należy docenić, że Autorka uniknęła prostych uogólnień i wyjaśnień problemu, które można odnaleźć w wielu interpretacjach metodologicznych. Do najczęściej spotykanych należą teorie oparte na naturalistycznym modelu rozwoju, traktujące przestrzeń zurbanizowaną jako miejsce konkurencyjnej gry interesów, sprowadzające planowanie urbanistyczne do prognozowania zmian na podstawie ekstrapolacji zdiagnozowanych trendów.

W wielu interpretacjach tego podejścia mówi się o „ekosystemach miejskich”, na zasadzie analogii do ekosystemów naturalnych, których cechą charakterystyczną jest ciągła rywalizacja o zasoby pomiędzy gatunkami wchodzącymi w skład ekosystemu. W przypadku społeczeństw ludzkich ta konkurencyjna walka o zasoby (przestrzeń, rynki zbytu, dostęp do kapitału, surowców, itp.) służy do wyjaśniania nierówności społecznych, konfliktów, wojen. Przemiany miast próbuje się wyjaśniać na zasadzie doboru naturalnego, gdzie wygrywają ci, którzy są najlepiej przystosowani (finansowo, organizacyjnie, technologicznie) do zmieniających się warunków otoczenia. Rywalizacja i konkurencja pozwala również wyjaśniać wzloty i upadki miast oraz ich budowę przestrzenną i społeczną (np. szkoła chicagowska).

W opozycji do tego podejścia stoją teorie wywodzące się z kulturowej koncepcji budowy miast. Tu uważa się, że dobór naturalny nie może być stosowany w świecie rozumu i idei. Podkreśla się, że naturalizm nie ma zastosowania do społeczności ludzkiej, która wyróżnia się rozumem, tworzącym kulturę. W tym ujęciu kultura jest motorem przemian, a urbanistyka jest nośnikiem doświadczeń kulturowych. Dla poparcia tego poglądu można zadać pytanie: czy urbanistyka, architektura, muzyka, malarstwo rozwijają się na zasadzie doboru naturalnego? Czy gotyk został zastąpiony renesansem, dlatego że był gorzej przystosowany do warunków środowiskowych? Prymitywny naturalizm nie może być stosowany do społeczności ludzkiej, która wyróżnia się rozumem, tworzącym kulturę. Kultura jest motorem przemian, a miasto jest zapisem doświadczeń kulturowych. Dzięki temu jesteśmy w stanie obrazować, porównywać, oceniać oraz kreować nasze otoczenie. Nie jesteśmy skazani tylko na genetyczny instynkt i ciągłą rywalizację, ale możemy rozwijać idee zrodzone w umysłach wybitnych twórców.

Do takich twórców zalicza Autorka Tadeusza Tołwińskiego. Jego teoria czynników urbanistycznych stała się inspiracją do badań prezentowanych w recenzowanej rozprawie doktorskiej.

Tołwiński pisze, że „Miasto powstaje jako charakterystyczny objaw kultury kraju na pewnym poziomie jego rozwoju”. Struktura miasta jest wynikiem historycznych przemian, jakie zachodziły pod wpływem świadomych działań

ludzkich uwarunkowanych szeregiem czynników, do których Tołwiński zaliczył między innymi czynnik warunków przyrodniczych, czynnik gospodarczy, czynnik komunikacyjny, czynnik obyczajowo-prawny.

Te właśnie czynniki bierze pod uwagę Autorka przy analizie wzrostu i upadku Palmyry. Również na podstawie tych czynników tworzy propozycję odbudowy miasta po zniszczeniach wojennych.

Przedmiotem rozprawy jest uzasadnienie, rozwinięcie i zweryfikowanie tezy mówiącej, że czynniki urbanistyczne z „pozytywnym ładunkiem” odgrywają twórczą rolę w przemianach struktur urbanistycznych, natomiast te same czynniki ale charakteryzujące się „negatywnym ładunkiem” mają niszczące i destruktywne własności.

Tak sformułowana teza w oryginalnej formie rozwija teorię Tadeusza Tołwińskiego, dostrzegając pozytywną lub negatywną rolę czynników urbanistycznych w zależności od ich „ładunku” (dodatniego lub ujemnego). Innymi słowy struktura miasta w poszczególnych okresach historycznych jest wynikiem oddziaływania czynników urbanistycznych, które pod wpływem ludzkich interwencji mogą przybierać korzystną lub niekorzystną formę.

Biorąc pod uwagę przedstawione fakty należy stwierdzić, że praca doktorska pani mgr inż. arch. Dany Matouk podejmuje temat aktualny, a zaprezentowane podejście wpisuje się we współczesny nurt badań urbanistycznych.

Autorka omawia wznosy i upadki Palmyry, czasy świetności i regresu. Zauważa, że miasto było wielokrotnie burzone i odbudowywane, przeżywało okresy rozkwitu i zniszczenia. Trafnie wiąże te zdarzenia z pozytywnym lub negatywnym oddziaływaniem czynników urbanistycznych, o których mówi Tołwiński.

Tam jednak, gdzie Tołwiński zwraca się do przeszłości, Autorka przedstawia wizję skierowaną ku przyszłości. Skupia uwagę na ponadczasowości tych czynników, argumentując, że dzięki temu urbanisci mogą twórczo wykorzystać zachodzące zmiany, a nawet je inspirować. Umiejętna adaptacja tych czynników może być elementem projektu odbudowy Palmyry, zachowując więzi i tradycje historyczne.

Stąd badania ukierunkowane są na te okoliczności, które umożliwiły powstanie i rozkwit miasta jako ośrodka wielkiej cywilizacji oraz na ich twórcze wykorzystanie w odbudowie miasta po zniszczeniach wojennych.

Jednym z celów badań jest identyfikacja zależności, które po ostatnim zburzeniu miasta, mogły by przyczynić się do jego ponownego rozkwitu, dzięki twórczemu wykorzystaniu „dodatniego ładunku” i pozytywnych relacji między czynnikowych.

Równie ważnym celem badań jest zdefiniowanie metod zachowania dziedzictwa kulturowego Palmyry oraz pokazanie, że metody te mogą być skuteczne dla ratowania dziedzictwa w innych miastach doświadczonych zniszczeniami.

Autorka dostrzega złożoność substancji miejskiej – nie tylko kompozycji urbanistycznej, ale też historii i miejscowej tradycji, a co najważniejsze, wybitnych postaci, które ją tworzyły. W przeprowadzonych analizach zwraca się ku przeszłości w celu pokazania, jakimi drogami przekształcało się miasto i jaki wpływ wywarły analizowane okoliczności na jego formę. Badając uwarunkowania rozwojowe proponuje rodzaj analizy uwzględniający dzieje przemian, tradycję i lokalne wzorce kulturowe. Wyróżnione czynniki urbanistyczne stanowią jedną z podstaw proponowanych rozwiązań rewitalizacyjnych. Autorka interpretuje je jako elementy zakorzenione w specyficznych uwarunkowaniach społecznych, gospodarczych i historycznych, nie zaś jako abstrakcyjne twory uniezależnione od kontekstu. Jest to rodzaj twórczej adaptacji teorii Tadeusza Tołwińskiego.

Proponuje wykorzystać czynnik ekonomiczny z pozytywnym ukierunkowaniem na bezpieczną turystykę, archeologię i naukę przy aktywnym udziale Syryjczyków i zespołów zagranicznych. W tych działaniach widzi możliwość dochodów do czasu kiedy zniszczone rolnictwo, oparte na uprawie drzew palmowych i oliwnych, zacznie dawać profity. Włącza tu dodatkowo czynnik zdrowia, promocję zdrowego trybu życia związaną z wykorzystaniem nieskażonych zasobów przyrodniczych w tym źródeł mineralnych.

Kolejnym pozytywnym elementem możliwym do wykorzystania przy rewitalizacji Palmyry jest przebudowa układu komunikacyjnego. Autorka proponuje koncepcję „Złotego trójkąta” łączącego Palmyrę, Damaszek i Aleppo. Istotnym komponentem aktywizacji komunikacyjnej jest adaptacja istniejącego lotniska wojskowego do transportu pasażerskiego i towarowego.

Przeprowadzone studia analityczne doprowadziły do identyfikacji najważniejszych zadań w odbudowie Palmyry, wśród których Doktorantka wymienia:

- rozwój systemu komunikacyjnego,
- intensyfikację prac archeologicznych, budowę Międzynarodowej Stacji Archeologicznej (IAS),
- zwiększenie aktywności turystycznej,
- odbudowę zniszczonej infrastruktury,
- nowe obszary mieszkalne i usługi.
- rekonstrukcję unikalnego środowiska flory i fauny,
- nowy system otwartych przestrzeni publicznych.

Autorka w inspirującej formie włącza do swoich analiz urbanistycznych czwarty wymiar, jakim jest czas. Pomimo zniszczenia miasta w trzech wymiarach, czas zapisany w zbiorowej pamięci i tradycji ciągle istnieje. W prowadzonych badaniach forma urbanistyczna dotyczy zarówno przestrzeni jak i czasu.

We współczesnej urbanistyce pojęcie formy przestrzennej jest szczegółowo zbadane i rozeznane, natomiast forma czasowa jest często pomijana. Być może wynika to stąd, że urbanistyka (w przeciwieństwie np. do muzyki) nie wykształciła jednolitego zapisu form czasowych. A przecież kompozycja czasowa, związana z sekwencją wydarzeń, ich trwaniem i powiązaniem, jest bardzo ważna w urbanistyce.

Doktorantka zaproponowała oryginalną formę zapisu kompozycji czasowej w postaci diagramów, w których na osi czasu (x) uszeregowwała istotne zdarzenia mające wpływ na kształt miasta, a na prostopadłej osi (y) fakty związane z negatywnym lub pozytywnym oddziaływaniem czynników urbanistycznych: warunków przyrodniczych, gospodarczych, komunikacyjnych, religijno-prawnych. (str. 47-52), Ta oryginalna forma zapisu czterowymiarowej struktury urbanistycznej została wykorzystana do szczegółowych analiz w rozdziałach 4.2. (str. 72, 74), 5.1. (str. 87) 5.2. (str. 98), 6.1. (str. 112), 6.2. (str. 120), 7.2. (str. 136).

Zaproponowana metoda analityczno-sekwencyjna wykorzystująca zapis diagramowy w procesie tworzenia koncepcji projektowych jest istotnym osiągnięciem badawczym Autorki.

Uważam, że to narzędzie badawcze znakomicie podbudowuje wywód naukowy. Zapis diagramowy, jako swojego rodzaju synteza danych pozwala na identyfikację kluczowych zależności, istotnych dla kreacji dzieła urbanistycznego.

Zaprezentowane diagramy pełnią ważne funkcje poznawcze. Są również narzędziem wspomagającym tworzenie koncepcji urbanistycznych zawartych w rozdziale 8.1. *„New Palmyra and Its Surrounding Region in the Structure of Post War Syria”*.

„Diagramizacja” jest elementem poznawczym dającym opis tego, jak wiedza historyczna związana z dziejami Palmyry może być wykorzystana w celu rozwiązania współczesnych problemów urbanistycznych. Szczegółowa analiza relacji pomiędzy wykonanymi diagramami a ich projektowym wykorzystaniem w postaci koncepcji urbanistycznej potwierdza skuteczność przyjętej metody.

Główną cechą recenzowanej rozprawy jest jej kompleksowość w ujmowaniu zjawisk przestrzennych, społecznych, gospodarczych, kulturowych i środowiskowych, z uwzględnieniem ich wzajemnych związków i oddziaływań na strukturę urbanistyczną Palmyry.

Na podkreślenie zasługuje umiejętna interpretacja powiązań wyróżnionych czynników urbanistycznych z tłem historycznym, na którym zachodzą badane zjawiska. Recenzent uważa, że zakres i metodologia pracy jest trafnie dobrana do przedmiotu badań.

Praca doskonale charakteryzuje przemiany struktury urbanistycznej Palmyry, rozdzwięk pomiędzy domeną destrukcji, a pragnieniem stabilizacji i rozwoju. Ta wiara w rozsądek zamiast w ślepe (deterministyczne) przeznaczenie przewija się przez wszystkie rozdziały pracy.

Zastosowane metody badawcze w kreatywny sposób wykorzystują dorobek polskiej szkoły urbanistycznej w zaprezentowanej koncepcji odbudowy Palmyry. Autorka zaproponowała logiczny układ metodyczny:

- wstępna analiza problemu,
- identyfikacja celów badawczych w zarysowanym kontekście historycznym,
- sekwencyjna analiza problemu przy stosowaniu strategii diagramowej,

- implementacja tej strategii w procesie tworzenia koncepcji odbudowy Palmyry,
- podsumowanie efektów badawczych, badania typu *research by design*.

Praca prezentuje wiele niepodjętych wcześniej wątków badawczych. Nowe wyniki badań poszerzają istniejącą wiedzę w zakresie przemian urbanistycznych Palmyry.

Na wyróżnienie zasługuje:

- kreatywne rozwinięcie teorii czynników urbanistycznych sformułowanej przez Tadeusza Tołwińskiego,
- umiejętność obserwacji zdyskontowana trafnym wyborem materiałów źródłowych,
- logiczna interpretacja wyników badań, zgodnie z wybranymi kryteriami; szczególnie cenne jest rozwojowe ujęcie zjawisk i uchwycenie procesu (dynamiki) przemian,
- bardzo dobrze dobrany materiał ilustracyjny dokumentujący prowadzone badania.

Wyniki badań poszerzają istniejącą wiedzę w zakresie przemian urbanistycznych. Praca stanowi materiał źródłowy do dalszych publikacji porządkujących stan wiedzy na temat genezy wzrostu i upadku miast.

Autorka w interesujący sposób odnosi się do osiągnięć polskich architektów i urbanistów pracujących w Syrii oraz archeologów prowadzących badania nad dziedzictwem tego kraju.

W układzie pracy wyodrębniono dziewięć podstawowych rozdziałów. W rozdziale 1. Autorka zamieściła uzasadnienie podjęcia tematu, cele pracy, opis problemu badawczego, ograniczenie pola badawczego, tezy pracy, oryginalność podjętego problemu na tle stanu dotychczasowych badań.

Rozdział 2. Dotyczy Syrii, jej historii, dziedzictwa kulturalnego, gospodarki, demografii i przyrody.

W rozdziale 3. Autorka omawia znaczenie Palmyry dla syryjskiej historii, gospodarki, tradycji i kultury.

Rozdziały 4-6 poświęcone są analizie czynników urbanistycznych, które w historii Palmyry oddziaływały pozytywnie i negatywnie na przemiany struktury urbanistycznej miasta

Rozdział 8 jest syntezą prowadzonych badań i jednocześnie przedstawia wizję odbudowy Palmyry w kontekście aktywizacji przestrzenno-gospodarczej regionu.

Rozdział 9, *Word at the End*, jest emocjonalnie zabarwionym podsumowaniem wyrażającym wiarę i nadzieję w odbudowę miasta.

Wывód naukowy wsparty jest krytyczną analizą literatury, której wykaz obejmuje 58 pozycji w tym 14 w języku arabskim oraz 23 odwołania do stron internetowych. Bogaty i doskonale dobrany materiał graficzny, zawiera 86 ilustracji dokumentujących prowadzone badania. W pracy zamieszczonych jest 5 tabel.

Należy podkreślić, że zaproponowana oryginalna metoda badawcza jak i osiągnięte rezultaty mają wymiar uniwersalny i z powodzeniem mogą być zastosowane w innych miastach.

Wyniki badań są przedstawione w sposób czytelny i zrozumiały. Praca napisana dobrym językiem, warsztat naukowy oraz sposób prezentacji wyników zasługuje na wyróżnienie.

KONKLUZJA

Przedstawione badania charakteryzują się:

- spójnością metodyczną,
- twórczym powiązaniem tradycji i nowatorstwa w modelu odbudowy Palmyry,
- innowacyjnym spojrzeniem na czynniki urbanistyczne sformułowane Tołwińskiego,
- oryginalną implementacją obrazowania diagramowego w twórczości urbanistycznej,
- oryginalnym włączeniem czwartego wymiaru (czasu) do pobudzania wyobraźni twórczej w projektowaniu urbanistycznym.

Rozprawę doktorską oceniam bardzo pozytywnie z następujących powodów:

1. Autorka wykazała wysoki poziom wiedzy teoretycznej i umiejętności praktycznych w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka oraz bardzo dobrą orientację w problematyce związanej z tematem rozprawy doktorskiej.
2. Autorka samodzielnie sformułowała, a następnie w oryginalny sposób rozwiązała określony problem badawczy i wyprowadziła właściwe wnioski.
3. Autorka opanowała metody pracy naukowej, wykazała się inwencją twórczą i kreatywnością.

Praca p.t.: „*Palmyra. The Rise and Fall of the City*” odpowiada warunkom stawianym rozprawom doktorskim, zasługuje na wyróżnienie, a jej Autorka może być dopuszczona do publicznej obrony.

